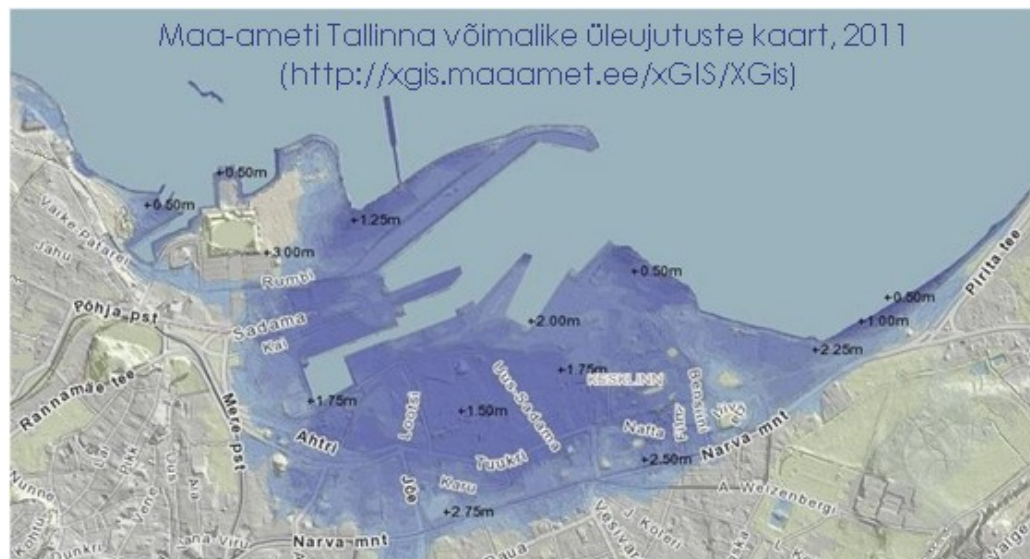

Keskkonnaajaloo võimalused linna ja looduse uurimisel ja tutvustamisel

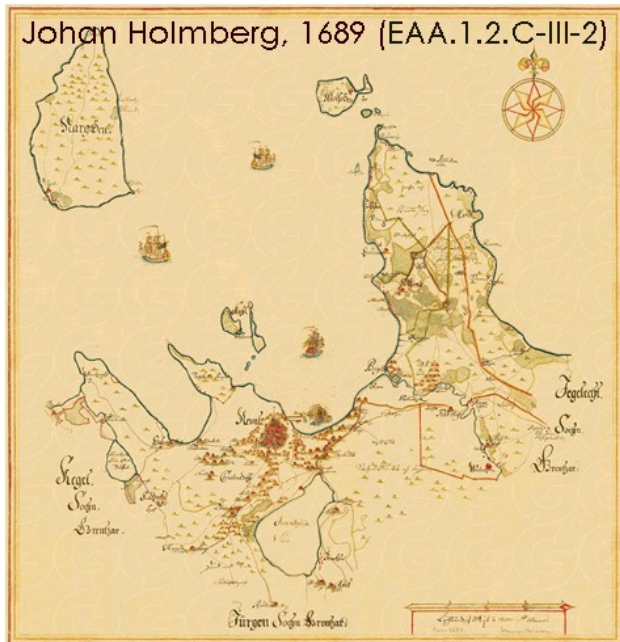

Tiina Peil

19.10.2012

Teemad

- keskkonnaajaloo kujunemine ja lähenemisviisid
- maastik ja linn, kihistused
- linn ja loodus – loodusnägemus ja -tunnetus
 - näiteid linnaloodusest (Härjapea jõgi, kalakasvatus)
- linnakaardid ja atlased: võimalusi uurida aeg-ruumi

Keskkonnaajalugu – mis see on?

- välja kasvanud ökoloogia ja geograafia uurimistavadeist
- olulist lisa andnud arheoloogia ja antropoloogia
 - ühtlaselt tugev loodus- ja humanitaarteaduslik alus
 - tänaseks käsitletakse laiemalt kui keskkonna-humanitaaria (*environmental humanities*), mis hõlmab nt ka kirjanduse (luule)
- Ristiisaks Roderick Nash (1972) *Pacific Historical Review*'s ilmunud artiklis *Environment and Americans: The Problem of Priorities* kasutas keskkonnaajaloo mõistet esimest korda.

- Rahvusvaheline sümpoosion *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, Princetoni ülikoolis, 1955 (Sauer)
- Kujunes 1960. ja 1970. aastatel keskkonnamure ja seega inimeste keskkonnaalase aktiivsuse kasvuga; oluliseks globaalne ulatus vastandatult traditsioonilisele rahvusriigikesksele lähenemisele ajaloos, eelkõige humanitaaria liitumine ökoloogiaga
- 1977 ajakiri *Environmental Review*, mis 1996 nimetati ümber *Environmental History*'ks
- Iseseisvaks teadusharuks muutus 1980. aastatel ja ülikoolides hakati õpetama 1990-tel, jätkuvalt ennasttõestav, ent rahastuses võidukäigul
- Eestis üldiselt käinud muu maailmaga sammu 1970. aastatest kui keskkonnakaitse sai oluliseks eestlaste enesemääratluses; ökosemiootika – Kalevi Kull; maastikuarheoloogia – Valter Lang; maastikuökoloogia – Viktor Masing, J.-M. Punning, Ülo Mander; ajalooline geograafia; teadusajalugu – Tiina Peil, Taavi Pae, Ott Kurs; Erki Tammiksaar
- 2011 loodi TLÜ Ajaloo Instituudi juurde Keskkonnaajaloo Keskus (KAJAK) Ulrike Plathi eestvõttel; seminariseeria, 2013 märtsis on plaanis esimene rahvusvaheline konverents; kursused.

Keskkonna ja ühiskonna (kultuuri) suhted

- elupaikade kadumine, liikide hävimine (ohustatus)
- kodustamine, kaitse

Inimene ja keskkond

- loodusvarade, maa / keskkonna kasutusviisid
- saaste, varade ammendumine ja inimmõju keskkonnale
- keskkonna mõju kultuurile; keskkonnadeterminism kui hoiatav näide

Kõnnumaa (*wilderness*) / metsik ja kultuuristatud

‘Väikesed lood’ – inimeste elulood, koha lugu ja nende kaudu üldistused ehk lood, mis aitavad mõista inimkonna ajalugu

Igapäevased (argised) asjad

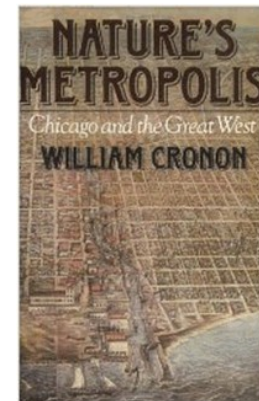
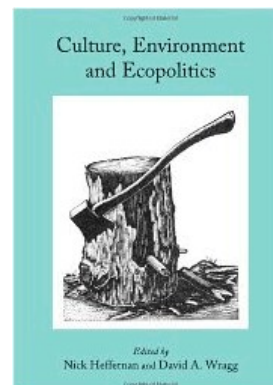
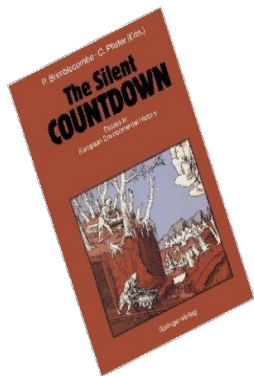
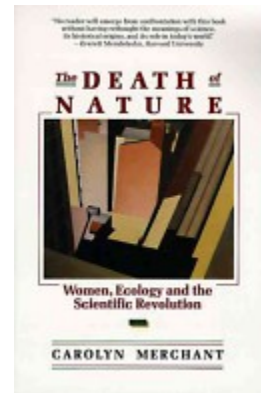
Kultuuride kokkuvarisemine ja ökokatastroofid

- inimkonna ajalugu kui katse ja eksitus- (mitte edu-)lugu, katkestused
- võtmesõnad: tootlikkus, stabiilsus, jätkusuutlikkus, võrdsus

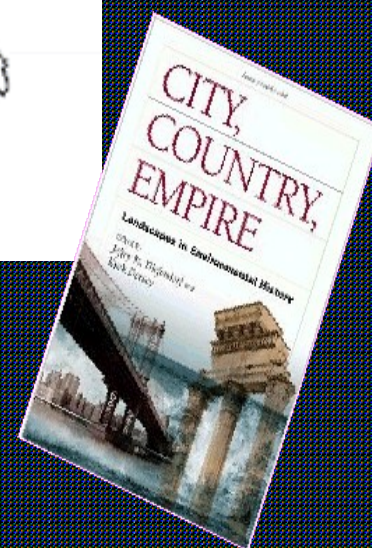
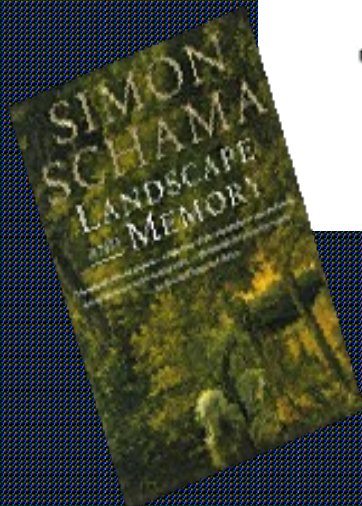
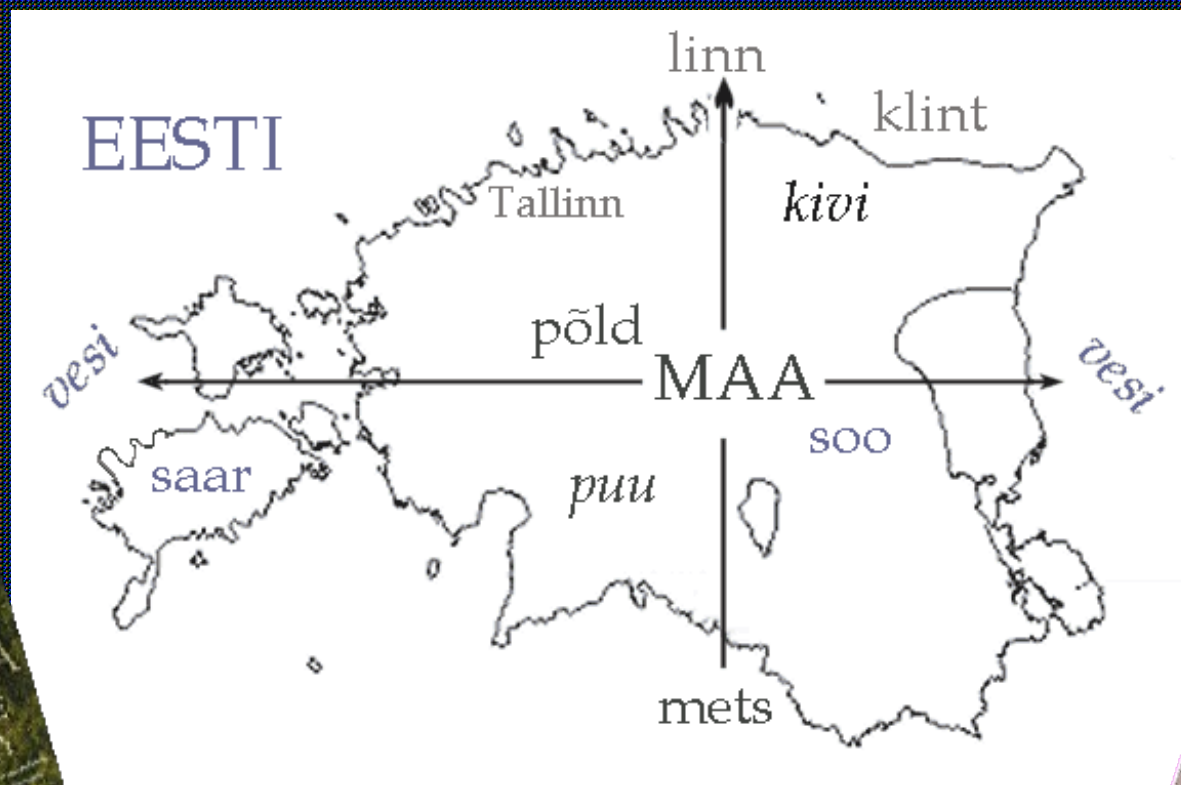
NATURE'S ECONOMY
A History of Ecological Ideas ■ Second Edition

DONALD WORSTER

-
- RODERICK FRAZIER NASH
- wilderness
THE AMERICAN MIND
- FOURTH EDITION
- A classic work now updated for the twenty-first century*
- NB

Maastikuajalugu

Looduse mõtestamine

Meinig, D.W. (1979) The beholding eye: Ten versions of the same scene. - Meinig, D.W. & J.B. Jackson (eds) *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*, 164- 192. New York: Oxford University Press.
http://www.larch.umd.edu/classes/larc/l160/readings/meinig_beholding_eye.pdf

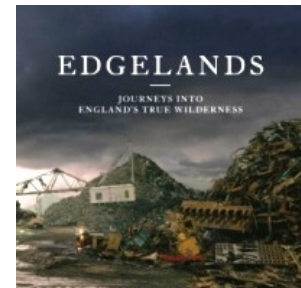
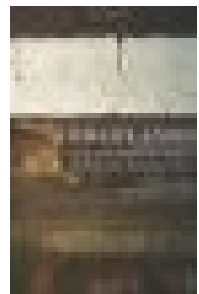
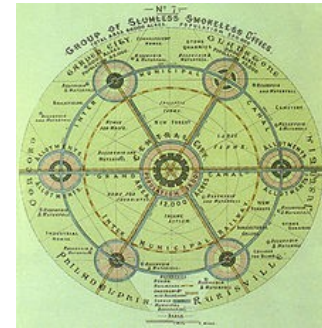
Price, J. (2006) Thirteen ways of seeing nature in L.A., 1-2
http://www.believermag.com/issues/200604/?read=article_price

Maastik = loodus, elupaik, kunstiteos, süsteem, probleem, rikkus, ideoloogia, ajalugu, koht, esteetika

Linnaloodus = ei olegi loodus, metsik, resurss, mitmepalgeline, ümbruskond, tähenduslik, külluslik (ammendamatu), müüt, ohver seoste mittenägemisele, elutähtis jälgida, müügiargument, võimalus head teha, lugude lähtekoht

äärelinna ajalugu

- kõige viletsamate ajutine peatuspaik kaitsvast linnamüürist väljas, mis sageli sõja korral hävitati
- privilegeeritute kolimine linnakeskusest välja Euroopas alates 16. sajandi keskpaigast (ajendiks sageli tuleõnnetus vms)
- sotsiaalne ja füüsiline distant (vaated sisse ja välja)
- rohevöönd (19. sajandi keskpaigast)
- aedlinn (Ebenezer Howard; 19. sajandi lõpul, Põhja-Euroopas 1920. aastatel)
- massiline eeslinnastumine (1950. aastatest)
- valglinn ja äärelinn kui loodus
kui keskkonnaprobleem

Ajalooline kalakasvatus – allikad

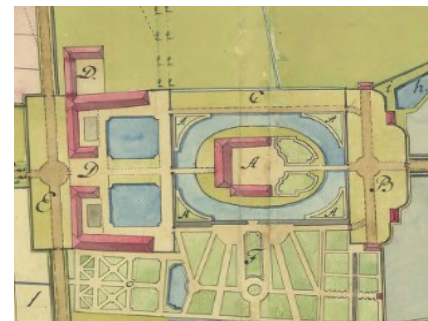
maastikuelemendid - tiigid

olemasolevad populatsioonid
(geneetiline materjal)

onomastiline materjal - nimed

ajaloolised kaardid

kirjalikud allikad - (sugupuud,
mõisaajalugu, kirikuajalugu,
inventariumid, kokaraamatud)

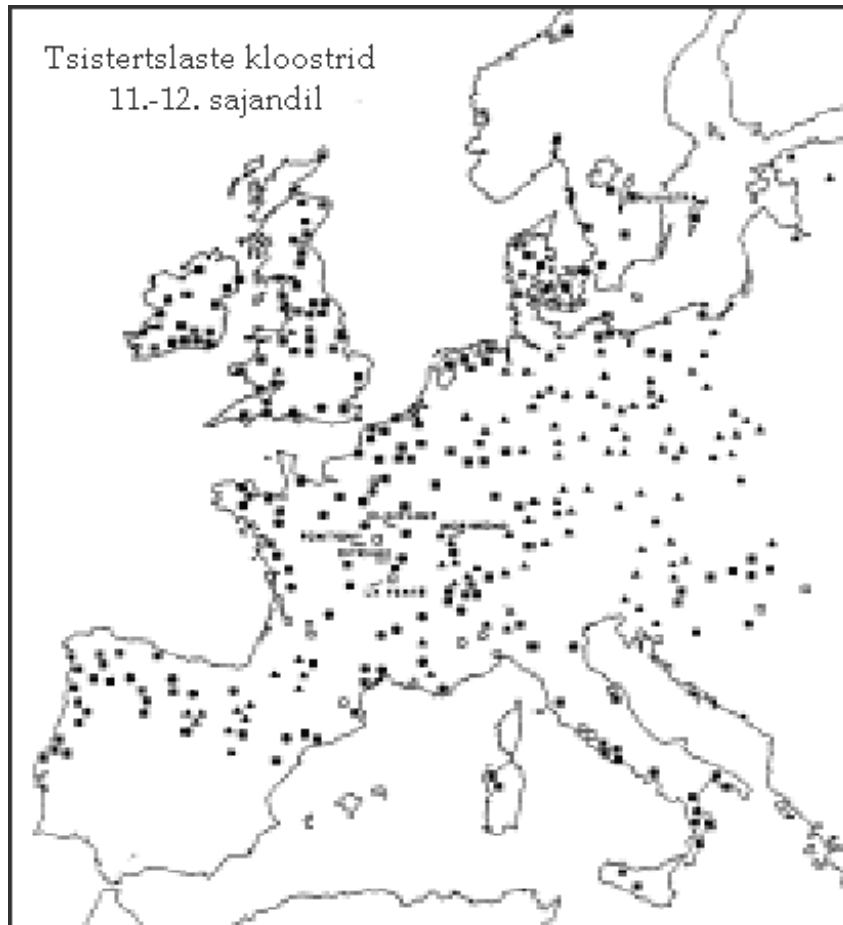
Projekt:

The story of Crucian carp (Carassius carassius) in the Baltic Sea region: history and a possible future, juht professor Håkan Olsén Södertörni ülikool (Rootsi) ; rahastanud *Baltic Sea Foundation*.

Bonow, Madeleine & Tiina Peil (2012) Historical Aquaculture in Sweden and Estonia in the 17th to the 19th centuries. XV International Conference of Historical Geographers, 6-10 August 2012, Prague, the Czech Republic.

Ajalooline kalakasvatus – kloostrid

Birgitta: Vadstena – Pirita

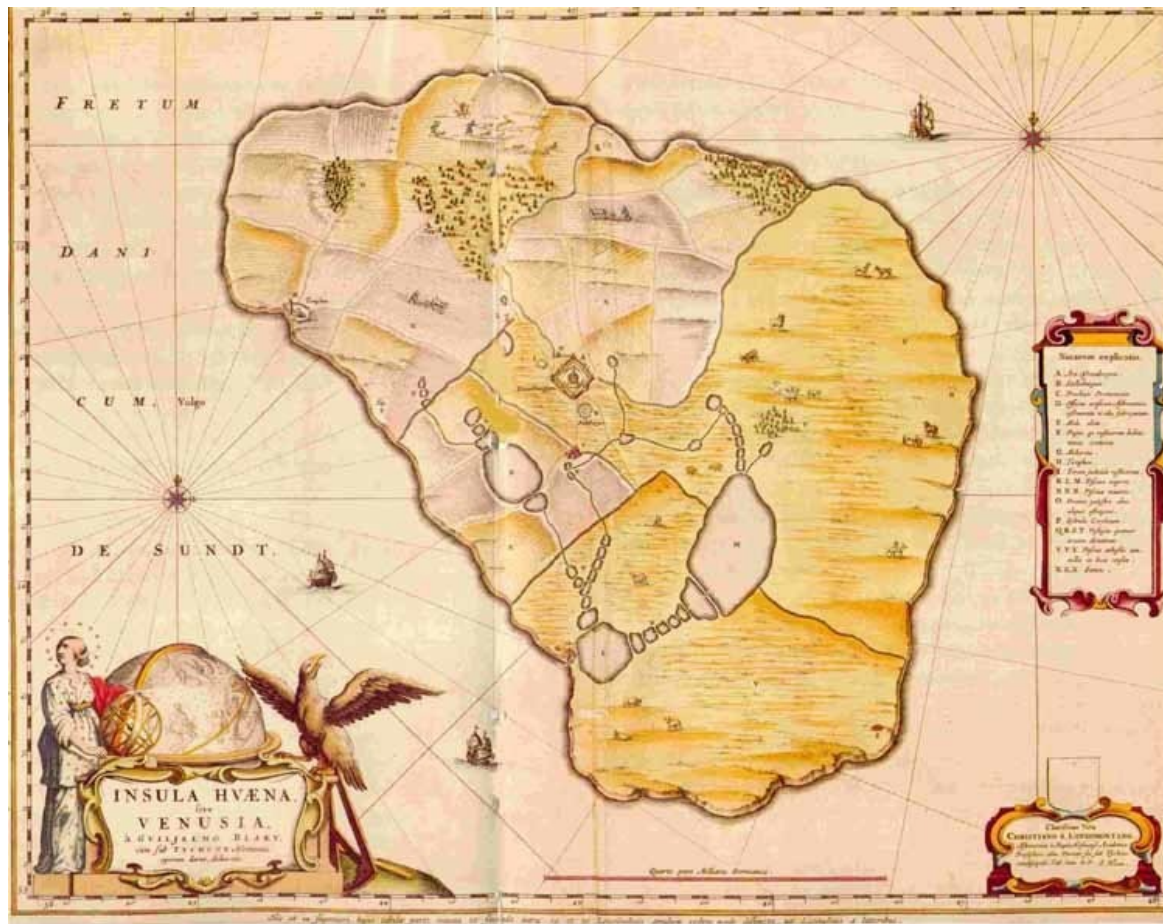

Ajalooline kalakasvatus – eravaldused

Sophia Ottesdotter
Brahe (ca 1556–1643)

Tycho Brahe õde

Willem Janszoon Blaeu (1663) atlas
Hveni saar (valmistatud 1594–1596)

Brahe ja de la Gardie

Per Brahe vanem (1520–1590)

Jacob Pontus de la Gardie (1583–1652)

**Ebba Magnusdotter Brahe
(1596–1674)**

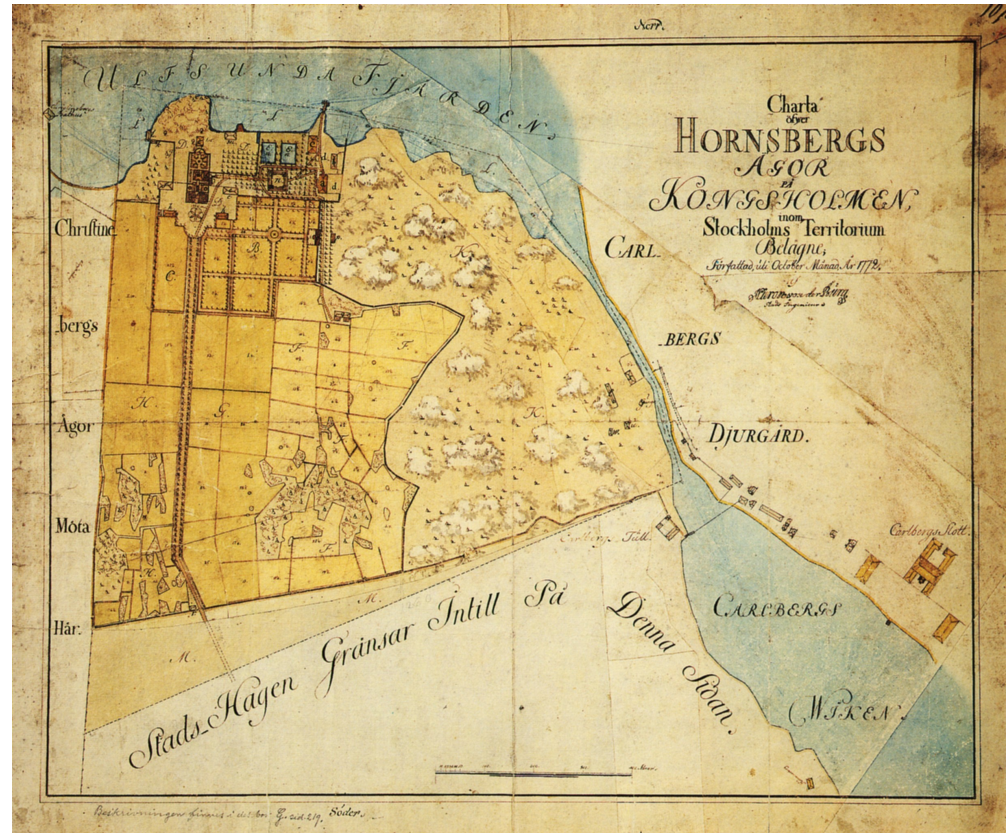

[http:// www.slottsfrun.se/EbbaBrahe.htm](http://www.slottsfrun.se/EbbaBrahe.htm)

Gustaf Horn (1592–1657)

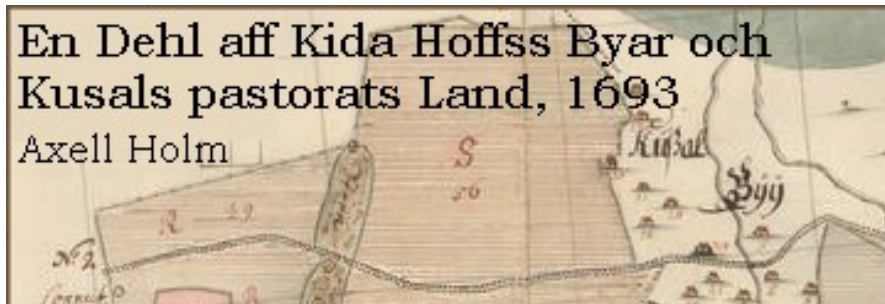

Johann Samuel Faber, 1649–1654
Vainiži (Wainsel), Rootsi riigiarhiiv (RA)

Charta öfver Hornsbergs Ågor på Kungsholmen i
Stockholms Territorium Belägne, 1772; RA

Kuusalu kirikumõis

- Charte von dem Kusalschen Pastorath*, 1808; EAA.854.4.377, EAA.1216.1.134 I.5, 8
- Charte der Hofs und Bauerlaendereien der Kirche Kusall*, 1839, EAA.46.2.83
- Geometrische Plan des Pastorats Kusal*, 1883; EAA.1216.1.139 I.1
- Kuusalu kirikumõis*, 1935; EAA.1216.1.137

Viimsi mõis

1875

1689

Arnold Soom (1949) Herrgården i Viimsi under senare hälften av 1600-talet,
Svio-Estonica 9, 91–120 (*Inventariebok Wiems*, 1686)

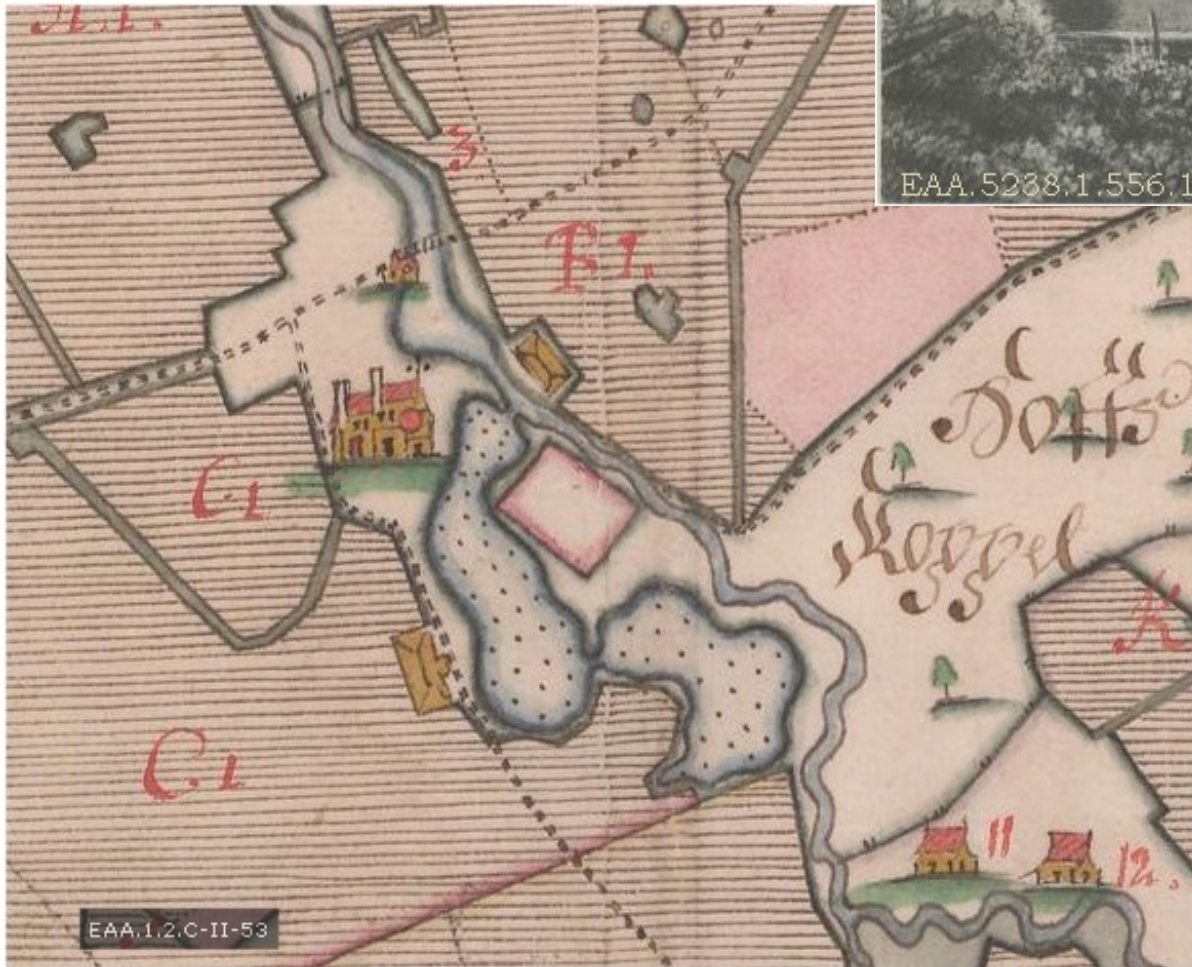
Arnold Soom (1954) *Die Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*. Lund

Viimsi mõis

1920

2012

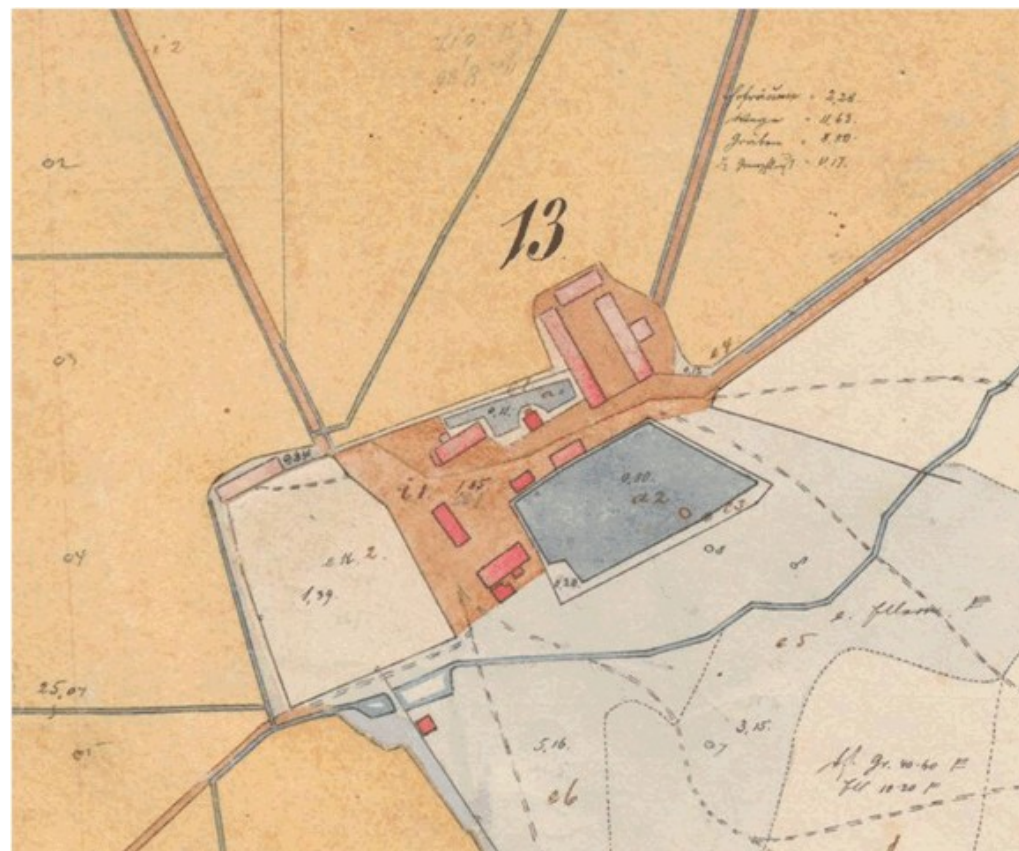
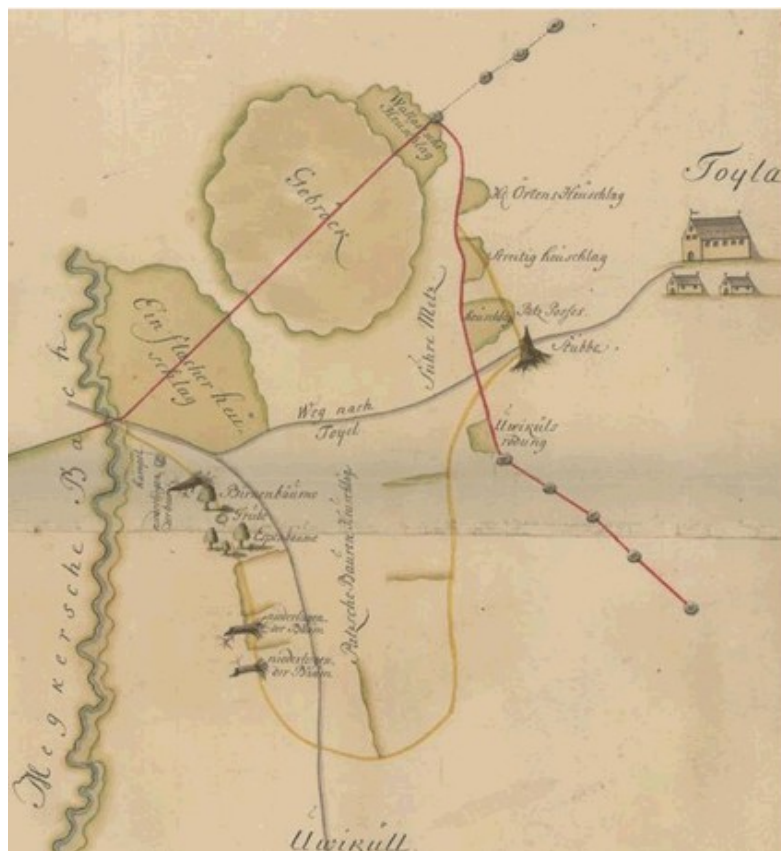

Kiviloo mõis

[illegible]

Toila mõis

Grenz-Carte von Kuckers zwischen Toila und Wallast, **1653**; EAA.2062.1.41

Plan von dem Gut Toila, **1880**; EAA.3724.4.1763 (leht 1)

Max von zur Mühlen ja Friedrich Berg

(1850–1918)

(1845–1938)

Liivimaa (teadusliku) kalakasvatuse käilakujud

Antsla – üks suuremaid kalakasvatusi, täna varustab kalamaimudega kõiki teisi; arvatavalt kala kasvatud keskajast saadik, kui omanikuks olid von Uexkülldid

Alatskivi – kalamaimude kasvatus Peipsi varude täiendamiseks

Sangaste – Berg alustas 1890. aastatel; tööstuse mõõtmed 1910-tel; algselt järvedes, 1907 esimesed tiigid; kasvatati latikat, karpkala, koha, linaskit, kokri, haug, forelli

Hummuli – forellikasvatus (20 tiiki)
karpkala ja linask (5 tiiki)

Alamõisa – vikerforell (9 tiiki)

EAA.1451.1.196.37 Uue-Antsla forellikasvatuse makett ja kaart, 1910 (Riia)

Ajalooline kalakasvatus – kokkuvõtteks

Kalakasvatust mainitakse varasemates kirjalikes allikates harva, levinud seisukoht, et sellega tehti algust 1890. aastatel; tavalisemad liigid lõhelised ja karpkalalised (karp); “omad” koger, latikas, tõugjas. Eksperimenteeriti ka siiaga.

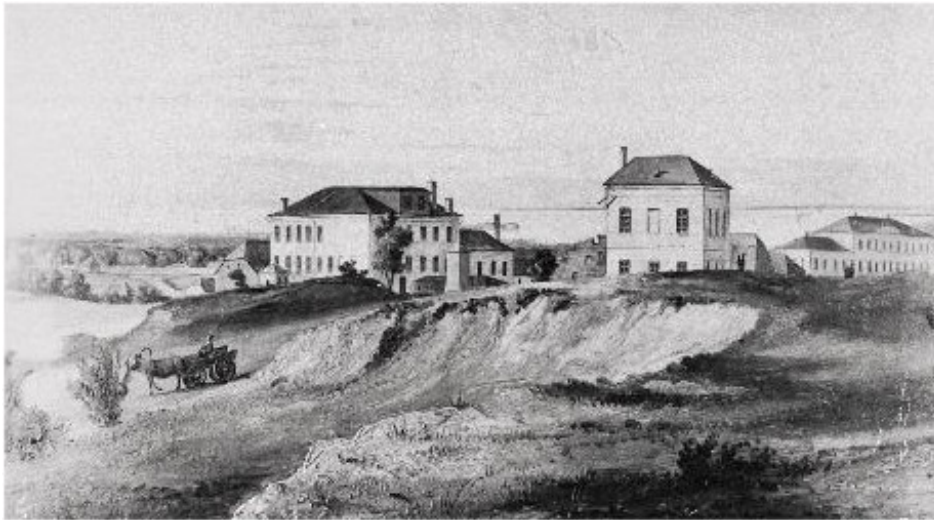
Lembi Lõugas on määranud arheoloogiliste kaevamiste käigus leitud kalaluid: kokre esineb harva, latikat ohtralt, see ei tähenda, et ei oleks olnud.

Allikate (kaardid, inventariraamatud) ja arheoloogiline aines näitab, et kala kasvatati juba keskajal; kalatiigid laialt levinud, ent mitmed kasutusviisid samaaegselt (veski, saun, püütud kala säilitamine). Kuidas määratleda kasvatust? – Õigus kala püüda / trahvid kui ei.

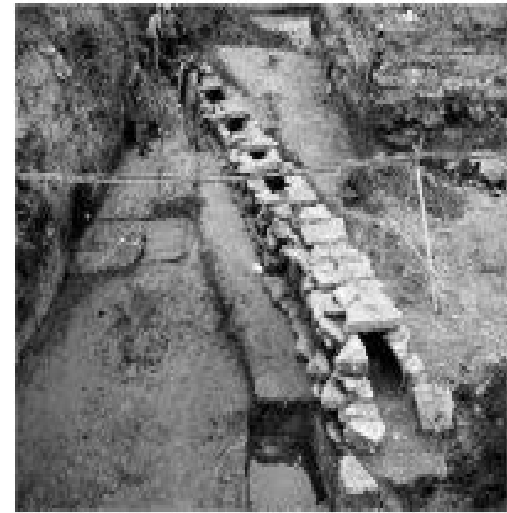
Kalakasvatus kui üks võimalik ja võimaldav viis inimese ja keskkonna suhete uurimiseks; ajaline ja ruumiline ulatus oluliselt laiem kui seni teada.

joogivesi

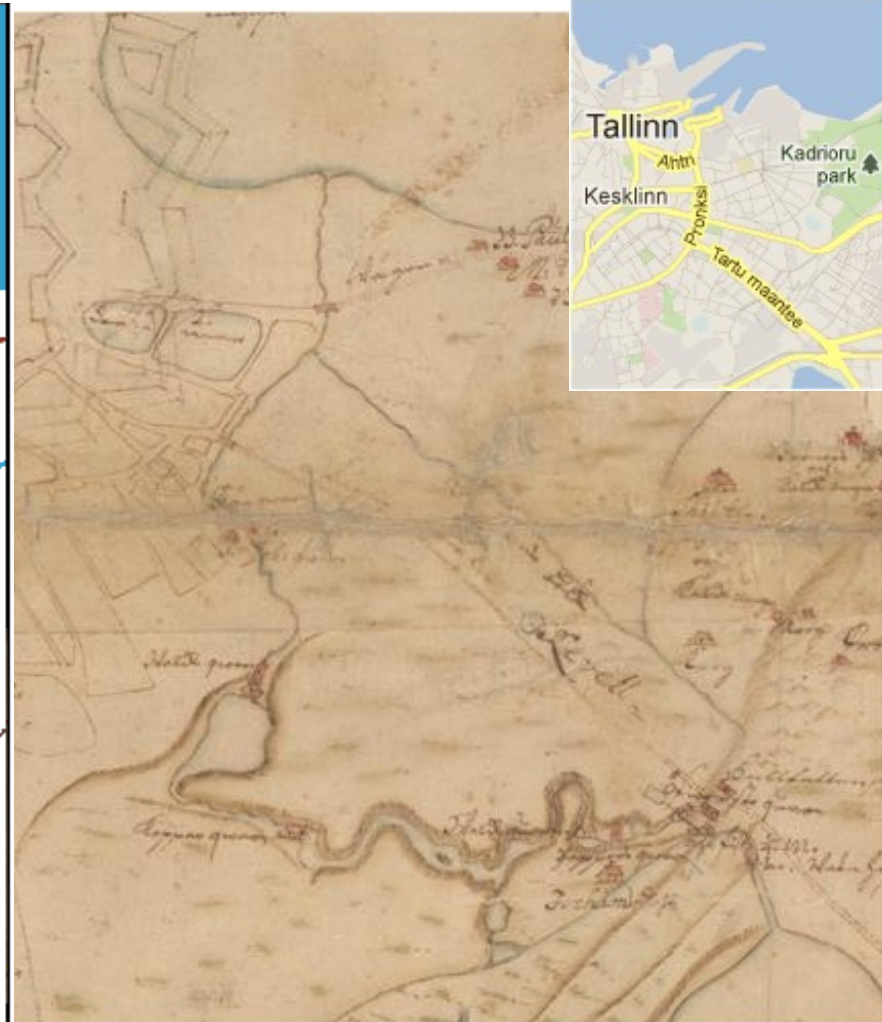
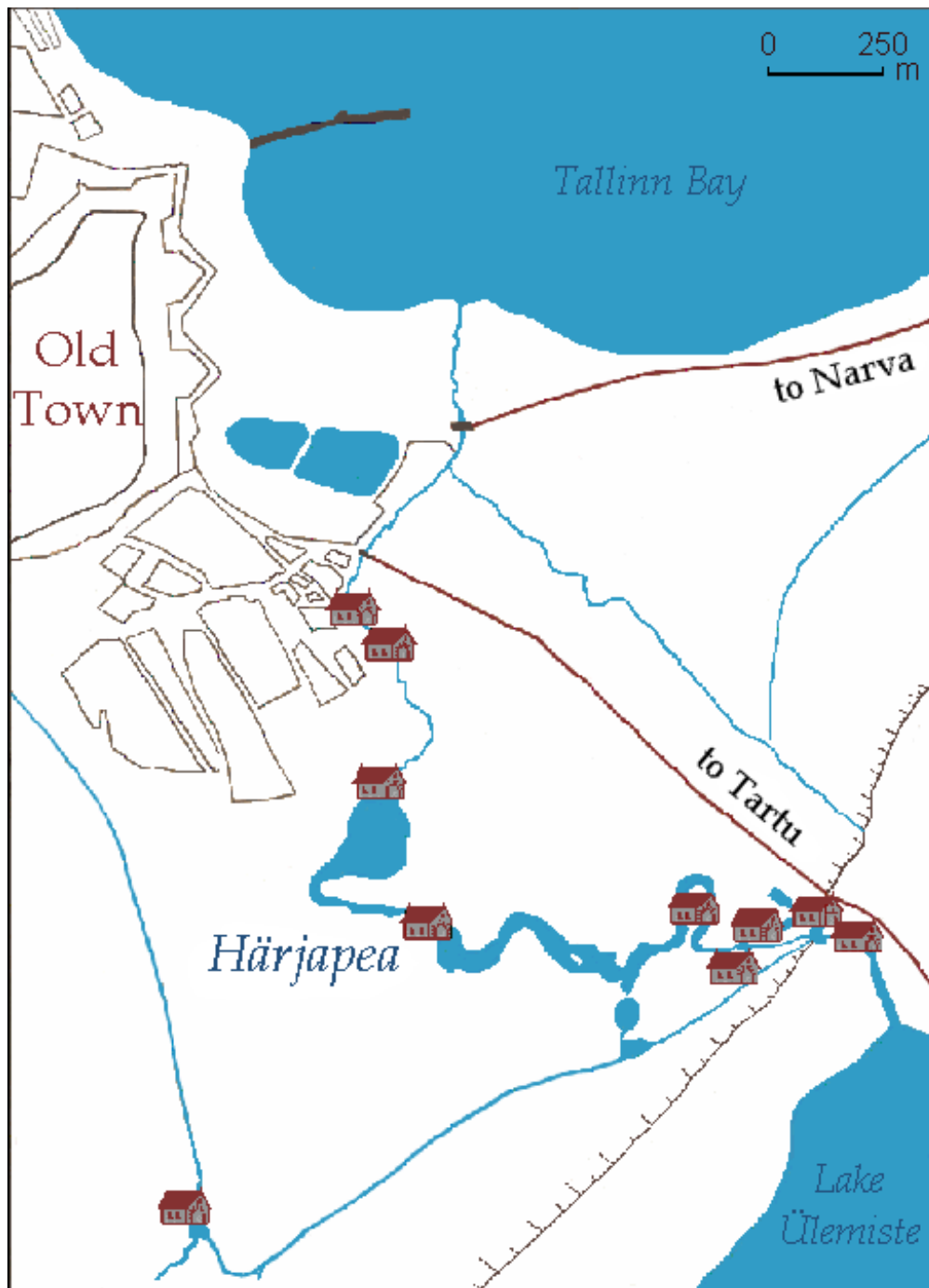
energiaallikas

reovesi

Tiina Peil (2012) City on water: harnessing a river in Tallinn, Estonia. XV International Conference of Historical Geographers, 6- 10 August 2012, Prague, the Czeck Republic.

Samuel Waxelberg (1688)

Deliniatio Geometrica öfwer dee Ländersom Slottet och Stadhen medh warande fidh inne hafwa och Possidera...

EAA.1.2.C-III-1

Esimesed asulakohad: 2000 e Kr – keskaeg

Härjapea-Pleekmäe/Liivamäe, Jaani

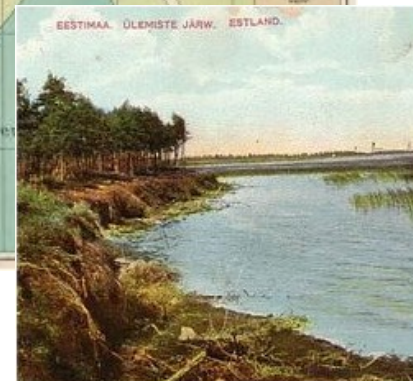
Jõe esmamainimine 1283 kui *Harye-pe*

Samal ajal esimesed veskid

Öfverste Qwarn (Ülemiste) – 1349 linna omandis

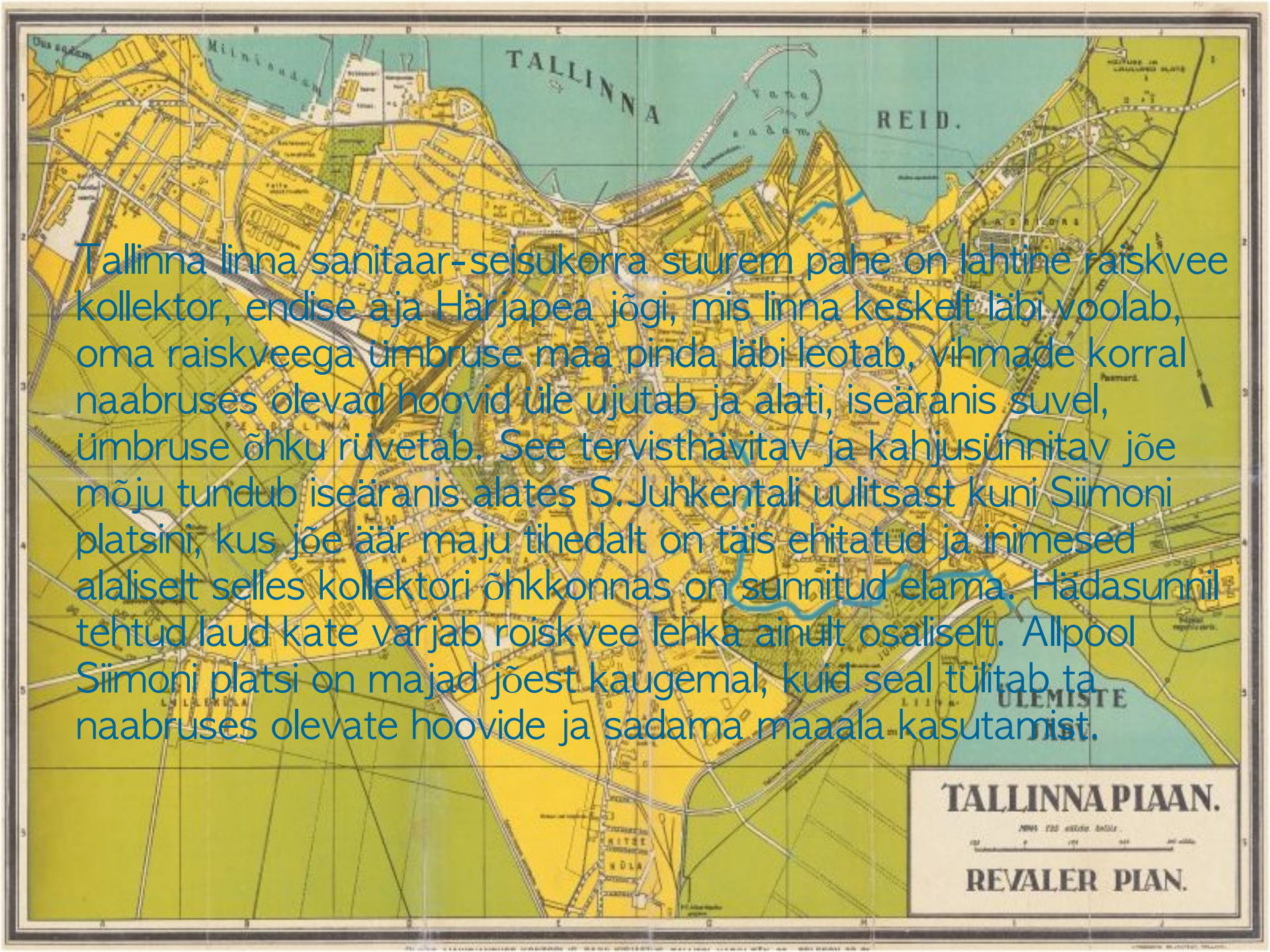
St Johannis-qwarn (Jaani) – 1237 molendum hospitalis

Oja seisund hakkas kardinaalselt halvenema 17. sajandil, eriti halvaks läks asi 18. sajandil. Selle põhjuseks oli mitmete oja kaldal asunud veskite profiili muutumine: jahuveskite asemele tekkisid paberi (1677), vasetöötlemise (1729) ja nahaparkimise (1648) veskid. 1768 ehitati ümber ka Ülemiste veski, kus hakati jahvatama naha parkimiseks vajaminevat puukoort. Ehitati uusi töökodasid, põhiliselt naha- ja värvimistöökodasid (hilisemad vabrikud), tapamaju, saunu. Kõik need lasid oma reoveed jõkke. Reostumisele aitas kaasa jõe kallastele tekkinud linnaosade elutegevus. Virts nirises või juhiti jõkke. Kõik see viis oja ummistumisele, mille tulemuseks olid 18. sajandi keskpaigast sagedased üleujutused. Linnavõimude arvukad katsed olukorda parandada ei andnud mingeid tulemusi. Magistraat oli sunnitud oma otsusega nr. 1761 **18.03.1862** tunnistama Härjapea (*Retschka*) äravoolukanaliks.

1879. aastaks oli reostus sellisel tasemel, et esitati plaan see katta, see osutus kulukaks ning 21.09.1879 lükati plaan tagasi.

Tallinna linna sanitaar-seisukorra suurem pahe on lahtine raiskvee kollektor, endise aja Härjapea jõgi, mis linna keskelt läbi voolab, oma raiskveega ümbruse maa pinda läbi leotab, vihmade korral naabruses olevad hoovid üle ujutab ja alati, iseäranis suvel, ümbruse õhku rüvetab. See tervisthävitav ja kahjusünnitav jõe mõju tundub iseäranis alates S. Juhkentali uulitsast kuni Siimoni platsini, kus jõe äär maju tihedalt on täis ehitatud ja inimesed alaliselt selles kollektori õhkkonnas on sunnitud elama. Hädasunnil tehtud laud kate varjab roiskvee lehka ainult osaliselt. Allpool Siimoni platsi on majad jõest kaugemal, kuid seal tülitab ta naabruses olevate hoovide ja sadama maaala kasutamist.

TALLINNA PIAAN.

1895. 125. aasta. 1:10,000.

0 100 200 300 400 500

REVALER PLAN.

Viimane osa selles mustuse voolus on jõe suu mere käärus Gloy platsi taga, kuhu linnast voolutatud orgaaniline ja anorgaaniline mustus seisma jääb ja aastate jooksul paksu korra mädanevat muda on tekitanud, mille hais kaugele Kadrioru poole ulatab ja tuule korral raiskvesi Russalkani ja veel edasi Marienbergi poole ennast laiutab. Põhja- ja ida kaare tuule ajal liigub raiskvesi sadama suust mööda ja tungib ka sadama bassäänidesse.

Seletuskiri Härjapea jõe korraldamise kava
juurde, 1926

TLA.82.1.835 l.23

Sadamaala Eurichi plaanil, 1879

TLA.149.5.1417

Lahendused

- 1880 esimene solgi- ja vihmavee äravoolu korraldamise plaan
- 1915 joogiveevarustuse ja kanalisatsiooni kava
arvatav hind: 6 185 000 kuldrubla
- 1923 jõe keskjooksu katmine plankudega
- 1926 plaani muutmine, kollektor vaid vihmavee jaoks
- 1932 tööde algus riigi hädaabi korras, tööl 540–600 töolist
- 1932–1937 kollektori ehitus Juhkentali tänavast mereni,
kogupikkus: 2937 m, alamjooksu sulgemine (1938)
- 1951–1953 jõe ülemjooksu katmine

Keskkond

silma alt ära...

Viktor Kingissepa nim
Tselluloosi ja Paberivabrik
Maamärk taasiseseisvumisel
1985 esitati nõudmine, et
vabriku puhastamata reovett ei
tohi saata Soome lahte
28 000 m³ vett iga päev, sisaldas
13 t hõljumit,
60 t orgaanilist ainet

Ülemiste järv

põud

(1826, 1887, 1901, 1908, 1915, 1959)

üleujutus

(1718, 1761, 1836, 1867, 1878)

riskid

Linda kivi, postkaart, 20 saj algus

<http://foorum.estrescue.eu/phpBB3/viewtopic.php?f=4&t=765&start=30>

Taasavastamine

Tuukri-Jõe-Narva mnt
üleujutused

29.07.2004, 2007, 2010, 2011

EKA tudengite matk
01.11.2008

www.youtube.com/watch?v=ttHdRdg7JC0

Osoon 05.11.2011

<http://arhiiv.err.ee/vaata/osoon-keava-raba-harjapea-jogi-keskkonnamang-kablis-lindude-ranne>

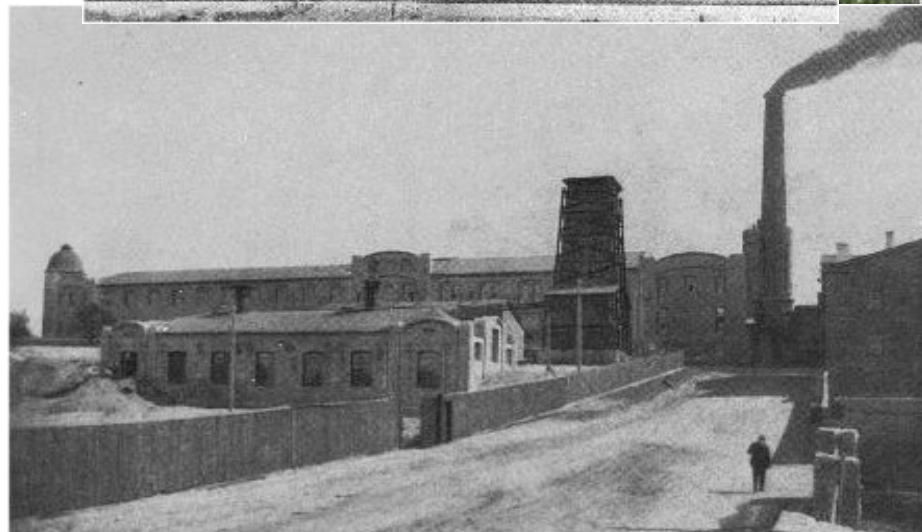
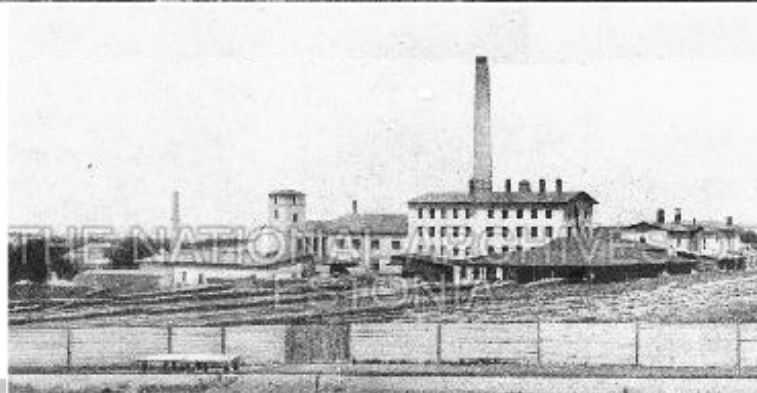
Kihid

- muistised
- ideed

Linnalegendid

hais
vesi

Linna kaardistamine

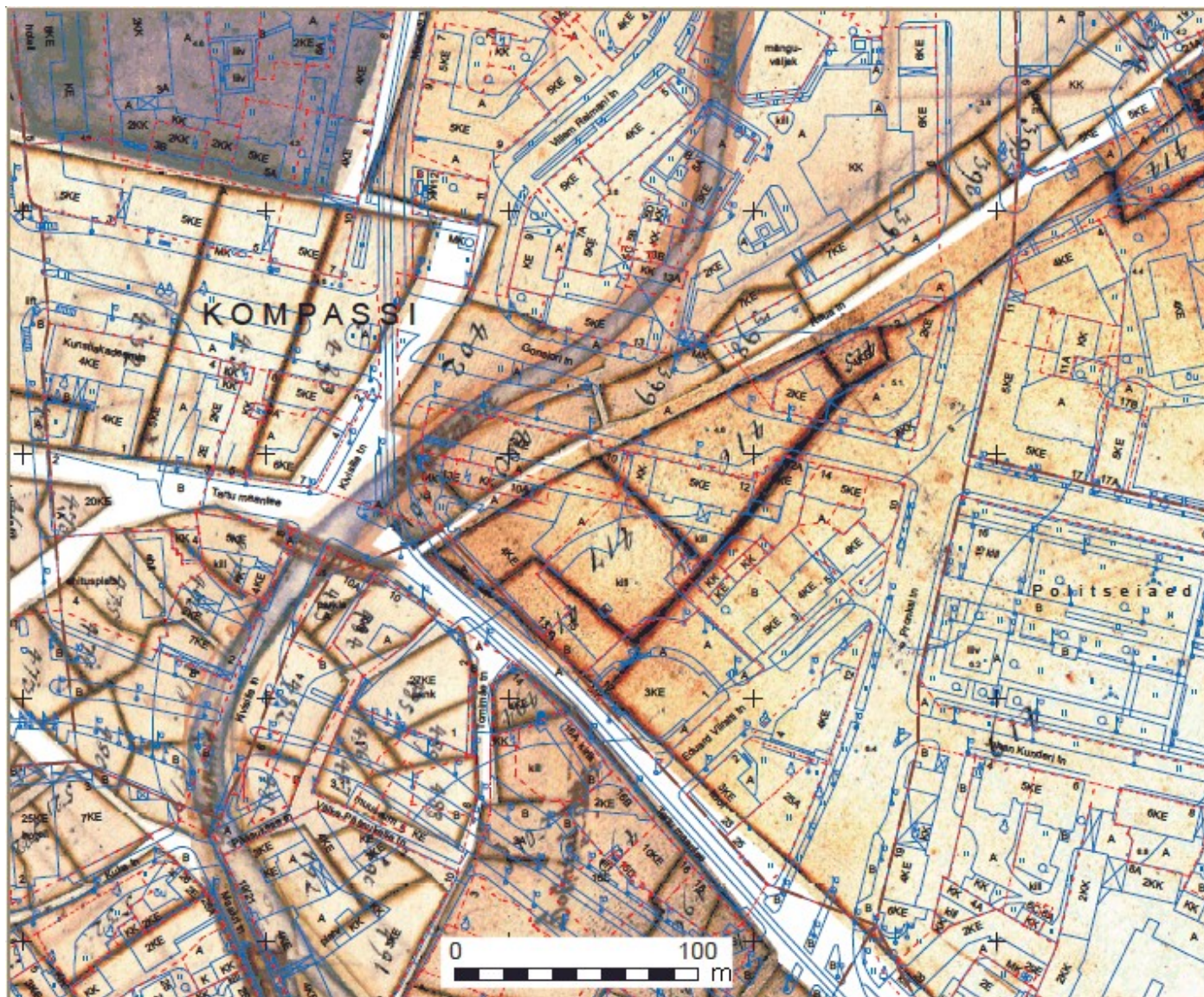
Denis Wood (2010)

Everything sings: Maps for a narrative atlas. LA: Siglio.

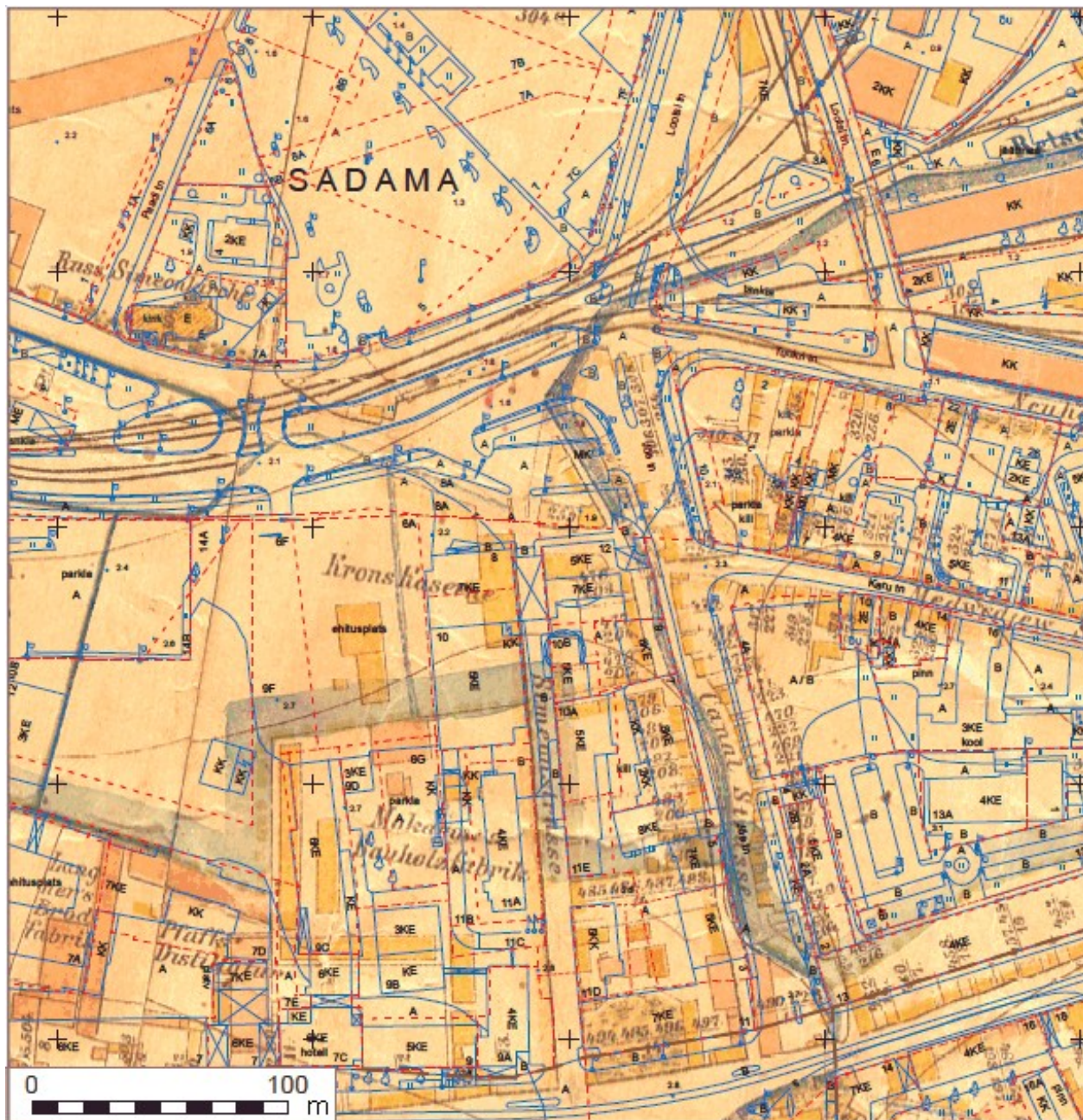
Rebecca Solnit (2010)

Infinite city: A San Francisco Atlas. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

Ragnar Nurk (2011) Tallinna eeslinnade ajalooliste kaartide töötlus ja sidumine tänapäevase kaardiga. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet (Agu EMS).

Aluskaart: eri allikad Rootsi Riigiarhiivis, Eesti Ajalooarhiivis (17. sajandi lõpp).
 Peal: digitaalne linnaplaan, Linnaplaneerimise amet (2005/2011)
 © Ragnar Nurk, 2011

Aluskaart: 1885

Friedrich Johann

Eurich ja August

Mickwitz

Situationsplan der Stadt

REVAL, Revalschen

Stadtamt

TLA.149.5.2192

Peal:

2005/2011

*digitaalne linnaplaan,
Linnaplaneerimise amet*

**© Ragnar Nurk,
2011**

Keskkonnaküsimused olulised, isegi määravad linna (riigi) arengus – linna keskkonnaajalugu

Kesksed teemad

- vesi
- õhk
- saaste (müra, lõhn)
- sotsiaalne keskkond
- tööstus / rohealad

Linnalooduse mõistmine aitab mõista linna loomust
Linna uurimine aitab selgitada keskkonnaküsimusi

Tänan!

Kontakt: tiina.peil@tlu.ee